

Kuritöö ja mürane karistus

Oletagem, et keegi on süüdi mõistetud kuriteos: poevarguses, heroini omamises, kallaletungis või relvastatud röövis. Misugune karistus tõenäoliselt määratakse?

Vastus ei tohiks oleneda konkreetsest kohtunikust, kelle kätte kohtuasi juhtumisi satub; sellest, kas väljas on kuum või külm; ega sellest, kas kohalik spordimeeskond eelmisel päeval võitis. Oleks ennekuulmatu, kui kolmele ühesuguses kuriteos süüdi mõistetud inimesele mõistetak스 täiesti erinevad karistused: katseaeg ühele, kaks aastat vangistust teisele ja kümme aastat vangistust kolmandale. Ometigi leidub seesugust ennekuulmatust paljudes riikides – ning mitte ainult kauges minevikus, vaid ka praegu.

Terves maailmas on kohtunikel pikka aega olnud sobivate karistuste üle otsustamisel suur kaalutusõigus. Paljudes riikides on asjatundjad niisugust kaalutusõigust ülistanud ja pidanud seda ühtaegu nii õiglaseks kui ka humaanseks. Nad on kinnitanud, et kriminaalkaristused peaksid põhinema hulgal teguritel, mis võtaksid arvesse ka süüdistatava iseloomu ja asjaolusid, mitte ainult kuritegu. Juhtumipõhine kohandamine oli aja nõue. Kui kohtunikke piiraksid reeglid,

koheldaks kurjategijaid inimlikkusetä; neid ei võetaks ainulaadsete isiksustena, kellel on õigus suunata tähelepanu oma olukorra üksikasjadele. Seadusjärgse menetluse põhimõtte idee iseenesest tundus paljudele üleskutsena piiramatu kohtulikule kaalutusõigusele.

1970. aastail hakkas üleüldine entusiasm kohtuliku kaalutusõiguse suhtes ühel lihtsal põhjusel kokku varisema: saadi ehmatav tõendusmaterjal müra. 1973. aastal pööras avalikkuse tähelepanu probleemile tuntud kohtunik Marvin Frankel. Enne kohtunikuks saamist oli Frankel sõnavabaduse eest seisja ja kirglik inimõiguste kaitsja, kes aitas asutada organisatsiooni Lawyers' Committee for Human Rights (nüüd Human Rights First).

Frankel võis olla äge. Kriminaalõigussüsteemis leiduva müra teemal oli ta lausa raevukas. *Oma ajendit kirjeldab ta nõnda.*

Kui föderaalpanga röövimises süüdistatav süüdi mõisteti, võis ta saada kõige rohkem 25 aastat. See võis tähendada ükskõik mida alates vaba mehena lahkumisest kuni 25 aasta pikkuse vanglakaristuseni. Mõistsin peagi, et tulemus olenes juhtumist või konkreetsest süüdistatavast vähem kui konkreetsest kohtunikust, see tähendab, et see olenes kohtuniku vaadetest, eelhäälestatusest ja nihetest. Nii et ükskõik milline kohtualune võib ühesama juhtumi puhul saada väga erineva karistuse olenevalt sellest, milline kohtunik juhtumiga tegeles.

Frankel ei esitanud väite toetuseks mingit statistilist analüüsi. Küll aga tõi ta välja hulga mõjuvaid lugusid, millega demonstreeris inimeste õigustamatult ebavõrdset kohtlemist. Kaks varem kohtulikult karistamata meest mõisteti süüdi võltsitud tšekkide rahaks vahetamises, vastavalt summas 58,40 ja 35,20 dollarit. Esimene mees mõisteti vangi 15 aastaks, teine 30 päevaks. Sarnaste kelmuste tõttu mõisteti üks mees vangi 117 päevaks, teine 20 aastaks. Arvukatele niisugustele juhtumitele viidates taunis Frankel seda, mida ta nimetas föderalkohtunike *peaaegu täiesti kontrollimatuks* ja

ulatuslikuks võimuks, mille tulemuseks on *iga päev toime pandav suvaline julmus*, mida ta pidas *seaduse, mitte inimese valitsedes* vastuvõetamatuks. Frankel kutsus kongressi üles lõpetama diskrimineerimist, nagu ta neid suvalisi julmuse kirjeldas. Selle väljendiga pidas ta silmas eelkõige seletamatuid müra variatsioonide kohtuotsustes. Ta oli mures ka nihke – rassilise ja sotsiaal-majandusliku ebavõrdsuse – pärast. Et nii müra kui ka nihke vastu võidelda, soovitas ta tungivalt, et kriminaalajades süüdistatavate kohtlemisel ei tohiks lubada erinevusi, kui neid ei saa just õigustada asjakohaste kontrollidega, mida on võimalik piisava objektiivsusega sõnastada ja rakendada, tagamaks, et tulemused on enamat kui konkreetsete ametnike, kohtunike või teiste *idiosünkraatilised ukaasid*. (Termin „idiosünkraatilised ukaasid“ on pisut esoteeriline; sellega pidas Frankel silmas personaalseid edikte.) Enamgi veel, Frankel seisib müra vähendamise eest, kasutades tegurite üksikasjalist kirjeldust või kontrollnimekirja, mis sisaldaks kui vähegi võimalik *mingisugust arvulist või muud objektiivset hindamist*.

1970. aastate alguses kirjutades ei läinud ta päris nii kaugele, et kaitsnuks seda, mida ta nimetas inimeste asendamiseks masinatega. Hämmastaval kombel jõudis ta siiski üsna lähedale. Ta uskus, et õigusriigis on vaja ebaisikuliste üldrakendatavate reeglite kogumit, siduvat nii kohtunike kui ka kõigi teiste jaoks. Ta seisib sõnaselgelt selle eest, et kasutada õigusemõistmises *arvuteid abivahendina* korrastatud mõtlemise teel. Samuti soovitas ta asutada *karistuste määramise komitee*.

Frankeli raamat sai üheks olulisemaks kriminaalõiguse ajaloos, seda mitte ainult Ühendriikides, vaid terves maailmas. Tema töö kannatas teatava mitteametlikkuse tõttu. See oli põrmustav, kuid impressionistlik. Müra tõelisuse kontrollimiseks hakkas mitu inimest otsekohe uurima müra mõju kriminaalkaristuste määramisel.

Üks esimesi sedalaadi ulatuslikke uuringuid, mille eesvedaja oli kohtunik Frankel ise, toimus 1974. aastal. Viiekümnel kohtunikul eri piirkonnist paluti määrata kohtualustele karistus hüpoteetilistes

kohtuasjades, mis olid kokku võetud identsetes menetluse aruannetes. Peamine avastus oli, et *konsensuse puudumine on norm* ja varieeruvus eri karistuste puhul oli *jahmatav*. *Heroiini edasimüüja* võis olenevalt kohtunikust minna trellide taha ühest aastast kuni kümneni. *Karistused pangaröövi eest* ulatusid viiest kaheksateistkümne vangla-aastani. Uuringu käigus leiti, et *väljapressimisuhtumise puhul* varieerusid karistused karmist kahekümneaastasest vangistusest ja 65 000dollarisest trahvist ainult kolmeaastase vangistuse ja trahvi puudumiseni. Kõige rabavam oli see, et kahekümnest juhtumist kuueteistkümne puhul puudus vähimgi üksmeel selles, kas vanglakaristus oli asjakohane. Uuringule järgnes hulk teisi ning need kõik tuvastasid samasuguse šokeeriva mürataseme. Näiteks korraldasid William Austin ja Thomas Williams 1977. aastal *uuringu 47 kohtunikuga*. Nad palusid selles kohtunike otsust viie kriminaal-asja kohta (kohtunikele esitati täpselt ühesugused materjalid), mis kõik olid seotud väärtegudega. Kõikide kohtuasjade kirjeldused sisaldasid kokkuvõtet infost, mida kohtunikud tegelikul karistuse määramisel kasutavad, nagu süüdistus, ülestunnistus, varasemad kohtulikud karistused (kui neid on), ühiskondlik taust ja süüalust iseloomustav tõendusmaterjal. Peamine tulemus oli „oluline lahknevus“. Näiteks sissemurdmisega seotud juhtumite puhul erinesid soovitatud karistused viiest aastast vanglas kuni kõigest kolmekümne päevani (üheskoos sajadollarise trahviga). Marihuaana omamisega seotud kohtuasjas soovitas mõni kohtunik vangistust, ent mõni katseaega.

1981. aastal korraldatud *tunduvalt ulatuslikum uuring* hõlmas 208 föderaalkohtunikku, kellele esitati ühesugused kuusteist hüpoteetilist juhtumit. Peamised tulemused olid šokeerivad.

Kolme juhtumite puhul kuueteistkümnest valitses vanglakaristuse rakendamise suhtes üksmeel. Isegi kui enamik kohtunikke nõustus vanglakaristuse asjakohasusega, erinesid soovitatud vanglakaristuste pikkused märkimisväärselt. Ühe

kelmuse puhul, mille keskmine vanglakaristus oli 8,5 aastat, oli kõige pikem vanglakaristus eluaegne. Teise juhtumi puhul oli keskmine vanglakaristus 1,1 aastat, kuid pikim soovitatud karistus 15 aastat vangistust.

Ükskõik kui kõnekad need hoolikalt kontrollitud katsetega uuringud on, alahindavad need üsna kindlasti müra tugevust pärismaailma kriminaalõiguses. Tegelikus elus ümbritseb kohtunikke hoopis rohkem infot, kui osalised said katsetes kasutatud hoolega koostatud lühikokkuvõtetest. Osa lisainfot puutub loomulikult asjasse, kuid on küllaga tõendeid, et asjakohatu info väikeste ja näiliselt suvaliste tegurite kujul võib põhjustada täiesti teistsuguseid tulemusi. Näiteks on leitud, et kohtunikud vabastavad tingimisi suurema tõenäosusega päeva alguses või pärast söögipausi kui vahetult enne pausi. *Näljasena on kohtunikud karmimad.*

Tuhandeid *alaealisi puudutavaid kohtuotsuseid* analüüsinud uuring jõudis tulemusele, et kui kohalik jalgpallimeeskond kaotab nädalavahetusel mängu, teevad kohtunikud esmaspäeval (ja vähemal määral ülejäänud nädalal) karmimaid otsuseid. Mustanahalised kohtualused kannatavad selle karmistumise tõttu eba-proportsionaalselt. Teine uuring analüüsis 1,5 miljonit kolmel aastakümnel tehtud kohtuotsust ja sai samasuguse tulemuse, et kohtunikud on kohalike jalgpalliklubide *kaotustele järgnevatel päevadel* karmimad kui võitudejärgsetel päevadel.

Kaheteistkümne aasta vältel Prantsusmaal tehtud kuut miljonit kohtunike otsust analüüsinud uuring sai tulemuseks, et süüdistatavate suhtes ollakse *sünnipäeval leebemad*. (Silmas peeti süüdistatava sünnipäeva; kahtlustame, et kohtunikud võivad leebemad olla ka enda sünnipäeval, kuid meile teadaolevalt ei ole seda hüpoteesi kontrollitud.) Isegi miski *nii asjakohatu asi kui õuetemperatuur* võib kohtunikke mõjutada. Neljal aastal tehtud 207 000 immigratsioonikohtuotsuse analüüs leidis päeva temperatuuri varieeruvusel olevat olulise mõju: kui väljas on palav, võimaldatakse taotlejatele asüüli

väiksema tõenäosusega. Kui te kannatate kodumaal poliitilise tagakiusamise all ja tahate mujal varjupaika, peaksite lootma ja võib-olla lausa palvetama, et teie istung satuks jahedale päevale.

Müra vähendamine õigusemõistmises

1970. aastail sattusid Frankeli väited ja neid toetavad empiirilised andmed Edward M. Kennedy – tapetud presidendi John F. Kennedy venna ja USA senati ühe kõige mõjuvõimsama liikme – tähelepanu alla. Kennedy oli šokis ja kohkunud. Kiiresti, juba 1975. aastal tutvustas ta karistuste määramise reformi eelnõu; see jooksis liiva. Kennedy oli siiski järeleandmatu. Tõenditele viidates avaldas ta aastast aastasse survet, et eelnõu vastu võetaks. 1984. aastal see tal õnnestuski. Reageerides tõendusmaterjalile õigustamatu variatiivsuse kohta võttis kongress 1984. aastal vastu karistuste määramise reformi seaduse.

Uue seaduse eesmärk oli vähendada müra süsteemis, kärpides *piiramatud kaalutusõigust*, mille seadus annab kohtunikele ja kriminaalhooldega seotud ametiasutustele, kes vastutavad kohtuotsuste määramise ja täideviimise eest. Eelkõige viitasid kongressi liikmed *õigustamatult ulatuslikule karistuste erinevusele*, tsiteerides konkreetselt avastust, et New Yorgi piirkonnas võivad vangla-karistused ühesuguste päris kriminaal-asjade puhul ulatuda kolmest aastast kahekümneni. Täpselt nagu kohtunik Frankel oli soovitanud, asutati USA karistuse seadusega määramise komisjon, mille peamine ülesanne oli selge: välja töötada karistuste määramise juhised, mis pidid kehtima kohustuslikena ja mis kirjutaksid ette kriminaal-karistuste piirmäärad.

Järgmisel aastal pani komisjon paika juhised, mis põhinesid üldiselt sarnaste kuritegude eest mõistetud keskmistel karistustel; keskmised karistused leiti kümne tuhande tegeliku kohtuasja analüüsi põhjal. Protsessis aktiivselt osalenud ülemkohtu kohtunik Stephen Breyer kaitses *minevikust pärineva praktika kasutamist*,

osutades lahendamatu erimeelsusele komisjoni sees: „Miks komisjon maha ei istunud ja tõsiselt asja ratsionaliseerimisse ei süvenenud, selmet lihtsalt ajaloole tugineda? Lühike vastus on see, et komisjon ei suutnud. Komisjon ei suutnud, sest on sedavõrd häid argumente, mis kõik osutavad eri suundades ... Proovige järjestada iga viimane kui olemasolev kuritegu karistusväärtuse järgi ... Siis koguge kokku oma sõprade tulemused ja vaadake, kas need kattuvad. Ma ütlen teile, et ei kattu.“

Juhiste kohaselt tuleb kohtunikel karistuste määramisel kaaluda kahte tegurit: kuritegu ja süüdimõistetu varasemaid karistusi. Kuritegudele omistatakse olenevalt tõsidusest üks neljakümne kolmest raskusastmest. Kohtualuse varasemad karistused viitavad peamiselt varem langetatud süüdimõistvate otsuste arvule ja tõsidusele. Kui kuritegu ja varasemad karistused on kokku viidud, pakuvad juhised suhteliselt kitsa karistusevahemiku, mille ülemine ots võib ületada alumist kas kuue kuu või 25 protsendi võrra, ükskõik kumb on suurem. Kohtunikel on lubatud vahemikust täiesti välja minna, lähtudes sellest, mida nad peavad raskendavateks või kergendavateks asja-oludeks, kuid *väljumisi tuleb apellatsioonikohtu ees põhjendada*.

Kuigi juhised on kohustuslikud, ei ole need täiesti jäigad. Need ei lähe sugugi nii kaugele, nagu kohtunik Frankel tahtis. Juhised jätavad kohtunikele märkimisväärse manööverdamisruumi. Sellest hoolimata on mitu eri meetoditel tehtud ja eri ajavahemikule keskendunud uuringut jõudnud samale järeldusele: juhised vähendavad müra. Tehnilisemalt öeldes: need *vähendasid karistuste netovarieruvust*, mis on taandatav karistust määrava kohtuniku identiteedi juhuslikkusele.

Kõige üksikasjalikum uuringu *korraldas komisjon ise*. See võrdles karistusi pangaröövi, kokaiini edasimüümise, heroini edasimüümise ja pangapettuse juhtumite eest 1985. aastal (enne juhiste jõustumist) karistustega, mis määrati ajavahemikus 19. jaanuarist 1989 kuni 30. septembrini 1990. Õigusrikkujate paaride moodustamisel arvestati asjaoludega, mida peeti karistuse määramisel

juhistest lähtuvalt asjakohaseks. Kõikide kuritegude eest oli varieeruvus eri kohtunikel palju väiksem hilisemal ajal, pärast karistuste määramise reformi seaduse rakendamist.

Teise uuringu tulemuste põhjal oli 1986. ja 1987. aastal eeldatav erinevus karistuse pikkuses eri kohtunikel 17 protsenti ehk 4,9 kuud. See näitaja kukkus ajavahemikul 1988 kuni 1993 üheteistkümnele protsendile ehk 3,9 kuule. Eri ajavahemikke katnud *sõltumatu uuring* pidas ebavõrdsuse vähendamise edukust eri kohtunikel sarnaseks, ebavõrdsust määratleti kui sarnase töökoormusega kohtunike keskmiste karistuste erinevust.

Hoolimata niisugustest avastustest põhjustasid juhised tõelise kriitikatormi. Leidus inimesi, teiste seas nii mõnigi kohtunik, kes pidas osa karistustest liiga karmiks – see on tähelepanek nihke, mitte müra kohta. Meie eesmärgi seisukohast on märksa huvitavam vastuväide, mille esitasid paljud kohtunikud: juhised olid erakordselt ebaõiglased, sest need ei võimaldanud kohtunikel piisavalt arvestada juhtumi üksikasjadega. Müra vähendamise hind oli muuta otsused vastuvõetamatult mehaanilisteks. Yale'i õigusteadusprofessor Kate Stith ja föderaalkohtunik Jose Cabranes kirjutasid, et *vaja ei ole mitte pimedust*, vaid mõistmist, õiglust, mis saab eksisteerida ainult üksikjuhtumite keerukusega arvestava õigusemõistmise korral.

Vastuseisu tõttu vaidlustati juhiseid jõuliselt, osalt seadustest, osalt poliitikast tulenevatel põhjustel. Vaidlustused nurjusid, kuni siin tutvustatud aruteluga täiesti seostamata tehniliste põhjuste tõttu *ülemkohus juhised 2005. aastal tühistas*. Ülemkohtu otsusega muutusid juhised üksnes soovituslikeks. Märkimisväärselt oli suurem osa föderaalkohtunikke pärast ülemkohtu otsust olukorraga hoopis rohkem rahul. *75 protsenti eelistas juhiste soovituslikku rolli*, ainult kolm protsenti arvas, et kohustuslikkus oli parem.

Kuidas on juhiste kohustuslikust soovituslikuks muutmine mõjunud? Harvardi õigusteadusprofessor Crystal Yang uuris seda küsimust mitte katse ega küsitlusega, vaid päriselt mõistetud kohtuotsuste võimsa andmekoguga, mis hõlmas ligemale neljasadat

tuhandet kriminaalasjades süüdistatavat. Tema peamine avastus on, et mitme näitaja järgi suurenesid erinevused kohtunike vahel pärast 2005. aastat märkimisväärselt. Kui juhised olid kohustuslikud, said suhteliselt karmi kohtuniku süüdi mõistetud süüalused 2,8 kuu võrra pikemad karistused, võrreldes olukorraga, kus nende üle oleks kohut mõistnud keskmine kohtunik. Kui juhised muutusid üksnes soovituslikuks, erinevus kahekordistus. Yang kirjutab, et see kõlab üsna samamoodi, nagu väitis kohtunik Frankel nelikümmend aastat varem, et *tulemused panevad võrdse kohtlemise pärast väga muretsesema*, sest kohtuotsust langetava kohtuniku isik mõjutab tähelepanuväärselt seda, kuidas võrreldavates kuritöödes süüdi mõistetud sarnaseid süüaluseid koheldakse kardinaalselt erinevalt.

Pärast seda, kui juhised soovituslikuks muudeti, hakkasid kohtunikud otsustes suurema tõenäosusega tuginema isiklikele väärtustele. Kohustuslikud juhised vähendavad peale müra ka nihet. Pärast ülemkohtu otsust suurenes märgatavalt ebavõrdsus afroameeriklastest süüaluste ja samasugustes kuritöödes süüdi mõistetud valgete karistustes. Ühtlasi suurenes tõenäosus, et naiskohtunikud kalduvad olema suurenenud otsustusõiguse tõttu meeskolleegidest sagedamini leebemad. Sama kehtib kohtunike kohta, kelle on ametisse määranud demokraatidest presidendid.

Kolm aastat pärast Frankeli surma 2002. aastal tõi kohustuslike juhiste tühistamine kaasa tagasipöördumise selle juurde, mis oli suuresti tema õudusunenägu: seadus ilma korrata.

Kohtunik Frankeli võitluse lugu kohtuotsuste juhiste eest laseb pilgu heita mitmele olulisele teemale, mida me raamatus käsitleme. Esiteks on otsustus raske, sest maailm on keeruline, ebakindel paik. See keerukus on ilmselge kohtusüsteemis ja kehtib suures osas muudes professionaalseid otsustusi nõudvates olukordades. Laias laastus hõlmavad need olukorrad otsustusi, mida teevad arstid, meditsiiniõed, advokaadid, insenerid, õpetajad, arhitektid, Hollywoodi